УДК 338.4

О. М. КОСІЮК
Хмельницький національний університет

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Представлений у статті матеріал дає змогу сформувати загальне уявлення про особливості і тенденції розвитку кластерних структур у країнах Європи.

Ключові слова: кластери, кластерна політика, конкурентоспроможність, Європейська кластерна обсерваторія, картографування кластерів.

Y. KOSIYUK
Khmelnytsky National University

ANALYTICAL RESEARCH POTENTIAL OF FORMING CLUSTERS IN EUROPE

Nations and regions are struggling to remain competitive and adapt in the context of globalisation. The regional specialisations built up over decades are transforming rapidly. Many regions that were historically production centres are losing out to lower-cost locations and are reorienting their activities to higher value-added non manufacturing industries or R&D-intensive manufacturing niches. The public sector response has been an increased attention to the importance of linking firms, people and knowledge at a regional level as a way of making regions more innovative and competitive. This new approach is visible across a number of different policy fields. Evolutions in regional policy, science and technology policy and industrial/enterprise policy are converging on the objective of supporting clusters at the regional level. Cluster-based policies popular in Europe. This article about the definition of clusters or related concepts. Furthermore, there are still many unanswered questions regarding the effectiveness of policies to promote clusters in such a diverse range of regions and sectors. Therefore, the purpose of this report is to identify trends and best practices in cluster based approaches.

Keywords: clusters, cluster policy, competitiveness, the European Cluster Observatory, cluster mapping.

Вступ. За останні десятиліття кластери стали основою для формування нових політичних та економічних ініціатив у Європі і у світі в цілому. Європейською Радою в Лісабоні у 2000 р. для європейських країн було визначене головне завдання – формування найбільш конкурентоспроможної і динамічної економіки у світі, заснованої на знаннях. Така задача зумовила зростання інтересу до нових підходів до формування економічної політики, орієнтованої на конкурентоспроможність, а вирішальним фактором для досягнення цієї амбітної мети стала мобілізація потенційних кластерів [1]. Інтерес до кластерів серед країн Європи суттєво зріс і тому, що вони стали потужним важелем впливу, а не просто економічною реалією.

Постановка проблеми. Економічна політика більшості європейських країн виявилася дуже прихильною щодо кластерів через зміщення пріоритетів з макро- до мікроекономічних питань. Грошово-кредитна, податкова і бюджетна політика багатьох європейських країн з роками удосконалювалася завдяки чому вони досягли вражаючого прогресу, але їх макроекономічного зростання виявилося недостатньо для досягнення ще більшого процвітання. Виникла необхідність перенести макроекономічні досягнення у реальні покращення компаній-виробників. Більш вдалими були мікроекономічні зусилля, що знайшли прояв у партнерстві приватного сектора, університетів та інших установ. Кластери виявилися саме тим засобом, що впорядкували ці зусилля і запустили ефективні ініціативи [2].

Кластери є не тільки економічною реальністю Європи, все частіше вони також є важливим фактором формування політики країн на різних рівнях. На рівні Європейського союзу Європейська комісія грає суттєву роль у підтримці розвитку кластерів по всій Європі. Надання якісних даних про кластери, формування спільних державно-приватних дослідницьких груп щодо кластерів для розгляду важливих питань по всій Європі, а також підтримка регіональних кластерних ініціатив є однією з ключових ролей Комісії та дослідників даного напряму. Над дослідженнями кластерного розвитку у різні періоди часу працювала низка відомих науковців і практиків. Перші доробки були зроблені А. Маршалом (Alfred Marshally) у 1890–1920 рр. Пізніше, у 90-х рр. XX ст., до питань кластерного розвитку повернувся М. Портер (Michael Porter). Географічним особливостям формування кластерів приділяли увагу П. Кругман та А. Венебелс (Paul Krugman, Anthony Venables), з соціологічної точки зору кластерний розвиток ґрунтовно досліджував Д. Бекаттіні (Giacomo Becattini), а питаннями економічної ефективності даних структур займалися М. Паер та С. Сабел (M. Piore, C. Sabel). На сьогодні провідним дослідниками кластерів у Європі є Дж. Лендквіст, К. Кетелс, О. Сьольвел (G. Lindqvist, C. Ketels, Ö Sölvell).

Основні результати досліджень. Звіт про глобальну конкурентоспроможність 2013–2014 рр. (Global Competitiveness Report) надає порівняльні дані щодо розвитку 148 країн світу, включаючи всі розвинені крани. Одним з елементів звіту є конкретне питання про стан кластерного розвитку. У таблиці 1 наведено дані про рівень кластерного розвитку, якість бізнес-середовища та загальну мікроекономічну конкурентоспроможність окремих країн.

Таблиця 1

Рейтинги розвинених країн у Звіті про глобальну конкурентоспроможність*

Країна	Ранг країни серед 148 країн		
	Ранг держави з розвитку кластерів (State of cluster development)	Ранг з розвитку інновацій (Innovation and sophistication factors)	Ранг за індексом глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index)
Австралія	37	22	21
Австрія	17	15	16
Бельгія	20	14	17
Канада	18	21	14
Кіпр	52	56	58
Чехія	45	37	46
Данія	34	11	15
Фінляндія	12	1	3
Франція	31	19	23
Германія	4	4	4
Греція	128	87	91
Гонконг	11	23	7
Ісландія	56	27	31
Ірландія	21	20	28
Ізраїль	40	3	27
Італія	2	38	49
Японія	7	5	9
Південна Корея	28	17	25
Люксембург	22	18	22
Мальта	64	42	41
Нідерланди	9	10	8
Нова Зеландія	73	26	18
Норвегія	15	13	11
Португалія	41	29	51
Сінгапур	8	9	2
Словаччина	71	95	78
Словенія	94	40	62
Іспанія	42	34	35
Швеція	10	6	6
Швейцарія	5	2	1
Великобританія	13	12	10
США	6	7	5

* Складено і опрацьовано автором на основі джерел [3].

Виходячи із наведених даних, у середньому рівень розвитку кластерних ініціатив у розвинених країнах є нижче рівня їх конкурентоспроможності, але різниця не є суттєвою. Це пов’язують із неоднорідністю самих країн, особливостями концентрації виробництва, темпами зростання промисловості та ключовими галузями діяльності. Так, починаючи з 1992 р. країни Європи стали більш унікальними після того як почав діяти Закон про «Загальний ринок». Це повністю змінило попередні тенденції щодо розвитку промислових структур, що спостерігалися в 1970-х і 1980-х рр. і наблизило європейські промислові елементи ближче до американської економіки [1]. Ці спостереження узгоджуються з очікуваною еволюцією європейських кластерів у відповідь на ринкову інтеграцію. Коли економічні бар'єри падають, загальне число кластерів зменшується, оскільки економічна діяльність концентрується в найсильніших місцях. Водночас більш низькі торговельні бар'єри збільшують ймовірність того, що сильні кластери будуть віддавати на аутсорсинг більш стандартні заходи, такі як виробництво і зосередяться на реалізації функцій з високою вартістю – інноваціях. В цілому це призведе до більшої диференціації економічної діяльності за регіонами але не обов'язково до збільшення географічної концентрації. Якщо регіони з низьким поточним рівнем економічної діяльності забезпечать досить привабливе ділове середовище, то інтегровані ринки запропонують їм реальні можливості для досягнення результатів економічної діяльності сильніших регіонів, про що свідчить практика США.

Міжнародний успіх багатьох європейських компаній, малих і великих, є свідченням життєздатності кластерів, які вже існують і процвітають у Європі. Але загальна невисока продуктивність у багатьох європейських країнах у порівнянні з їх зарубіжними аналогами вказує на необхідність реалізації Порядку денного Лісабонського самміту. Кластери дають винятково важливу можливість прийняти необхідні кроки для модернізації економічної політики в Європі.

До недавнього часу абсолютно точних і достовірних даних щодо діяльності кластерів у Європейських країнах не існувало. Всі дані були отримані переважно у результаті окремих тематичних досліджень. На сьогодні в офіційних документах політичних і економічних структур Європи достатньо інформації для відстеження поширеності і продуктивності кластерів по усій Європі. Так один зі збірників досліджень щодо питань кластерів визначає 449 кластерів з європейських країн [4]. Не можна стверджувати, що це точна цифра, однак очевидно, що Європа є домом для великого числа кластерів. За останні п'ять років було реалізовано кілька ініціатив з метою отримання більш точних даних про європейські кластери. Відповідно до матеріалів підготовлених для Європейської Комісії близько третини всіх європейських країн

прикладали систематичні зусилля з виявлення і підрахунку кількості кластерів та кластерних ініціатив, що охоплюють принаймні частину їх країни або економіки [1]. Так, наприклад, Великобританія і Швеція є двома прикладами реалізації зусиль щодо складання карти кластерів, що охоплюють всю національну економіку. Британське дослідження визначає регіональну структуру зайнятості в групах галузей апріорі як кластер і використовується Агентством з регіонального розвитку (RDAs) для визначення установ державного сектора з сильною участю приватного сектора. Шведське дослідження визначає кластер на основі статистичних даних – кластер визначається критичною масою точок регіональної концентрації зайнятості у певній області [5].

У 2002 р. була зроблена спроба отримати повний опис кластерних ініціатив та кластерної політики по всій Європі. Для цього дослідницькою групою був складений запитальник, щоб допомогти групі експертів – членам національних досліджень ідентифікувати кластери. Нажаль, експерти повідомили, що окремі країни підійшли до цього питання формально [6]. Більш того, результати досліджень не були порівнянні, оскільки існує безліч різних національних підходів до кластерів. Інтерпретація кластерної концепції у країнах суттєво залежить від її економічного і адміністративного досвіду, історії та культури. Саме тому кластерні організації мають таку велику різноманітність форм – національні, регіональні, транскордонні, виробництва і промислових систем, інновацій і системи знань та використовуються для різних цілей: збільшення конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу малих і середніх підприємств, підвищення економічної та соціальної згуртованості регіону, раціоналізації галузі тощо.

У наступній таблиці перераховані країни, що проводили картування кластерів.

Таблиця 2

Розвинені країни Європи, що провели дослідження кластерів та виконали їх картування

Країна	Кількість визначених кластерів	Досліджень та посилання
Бельгія	Фландрія: 14 VIS; Валлонія: 9 економічних і технологічних кластерів	ICT-clusters in Flanders, co-operation in innovation in the New Network Economy. Flemish contribution to the Focus Group [7]. Cadre conceptuel et opérationnel pour une politique de clusters en Wallonie [8].
Данія	12 мега-кластерів; 29 кластерних ініціатив	Studies of Clusters as the Basis for Industrial and Technology Policy in the Danish Economy [9].
Франція	100 існуючих кластерів та 80 кластерів, що розвиваються	DATAR [10].
Іспанія	сотні кластерів	
Австрія	45 кластерів малих і середніх підприємств	SMEs, clusters and competitiveness [11]. Working paper for the Bologna Conference of the OECD on Enhancing the Competitiveness of SMEs in the Global Econom: Strategies and Policies, 2000 [12].
Фінляндія	10 національних кластерів, кілька регіональних і місцевих кластерів	National Industrial Strategy for Finland. Ministry of Trade and Industry. Publications 3/1993. Assessment of the additional appropriation for research. Prihti. Georghiou. Helander. Juusela. Meyer-Krahmer. Roslin. Santamäki-Vuori. Gröhn. Sitra Reports, 2001 [13].
Великобританія	154 кластери	Business Clusters in the UK. A first Assessment [14].
Словенія	9 потенційних кластерів	Enhancing of networking, specialisation in production chains and common international market developing. Ministry of Economy, Iteo, Mateja Dermastia, 2000 [15].
Норвегія	6 національних кластерів та 62 регіональних	Et Verdiskapnede Norge, T. Reve and E.W. Jacobsen, Universitetsforlaget, 2001 [16]. Regionalisation and regional clusters as development strategies in a global economy. A. Isaksen, STEP Report 0198. STEP Groupe. Oslo, 1998 [17].

Друга частина дослідження стосувалася збору даних для визначення рушійних факторів формування та розвитку кластерів та визначення їх особливостей. Для кластерів, функціонуючих у їхніх країнах, експерти просили дати інформацію про місце, кількість і розмір фірм, що беруть участь у кластері, їх партнерів, кількість співробітників, методи взаємодії, ринки та існування зв'язку з кластерною політикою тощо. 84 приклади європейських кластерів були надані 20 країнами. Слід зазначити, що розподіл за обсягом наданої інформації по країнам був нерівномірним: він демонструє гарні та погані практики кластерної організації.

Таблиця 3

Розподіл обстежених кластерів за типом і країнами*

Країни	Кількість країн	Традиційні кластери	Інноваційні кластери	Всього
Країни-члени ЄС	14	34	21	55
Новоприйняті країни ЄС	6	25	4	29
Всього	20	59	25	84

* Складено за джерелами [18].

Результатом дослідження тим не менш, не стало отримання всеосяжних і вичерпних даних. Статистичні дані Європейської кластерної обсерваторії вказують на те, що на сьогоднішній день у Європі налічується більше 2000 регіональних кластерів, у т.ч. 1400 у розвинених країнах [19].

Рис. 1. Географія кластерів у країнах Європи [19]

Кластерний підхід у Європі показує дійсно велику різноманітність кластерних моделей. Це пов’язано із різними шляхами розвитку, що є наслідком різних культур, історичних обставин, розміру економіки, способів ведення бізнесу, поведінки та управління, способів взаємодії та управління відносинами, кластерної політики та інструментів збільшення конкурентоспроможності кластерів тощо.

Огляд 34 регіональних кластерів у розвинених країнах-членах ЄС дає орієнтовні дані про стан кластерів у Європі:

- серед учасників кластерів переважають малі або середні компанії. Домінування таких невеликих компаній навіть, збільшується з часом;
- більшість кластерів обслуговує світові ринки, а не тільки Європу. Окрім того, зростає число кластерів, що є елементами багатонаціональних компаній і це призводить до формування так званих експортних платформ;
- НДДКР і передові послуги у конкретній області доступні в багатьох кластерах, у той час як стандартна виробнича діяльність не обов'язково наявна і все частіше віддається на аутсорсинг;
- кластери формують компанії, як правило, молоді, зростаючі і, що є серед національних лідерів у своїх областях.

Більш детальний аналіз тенденцій розвитку кластерів у розвинених країнах Європи дає більш ясну картину. М. Портером було визначено, що кластери можуть включати як невелику так і значну кількість підприємств різних розмірів [24]. Тим не менше, більшість досліджених європейських кластерів виявилися невеликими (менше 200 фірм) і розташованими у великих і невеликих містах.

Аналіз європейських кластерів показав також, що приблизно 38% всіх працюючих європейців працюють на підприємствах, що є учасниками кластерів. У деяких регіонах, ця частка більше ніж 50%, у той час як в інших близько 25%.

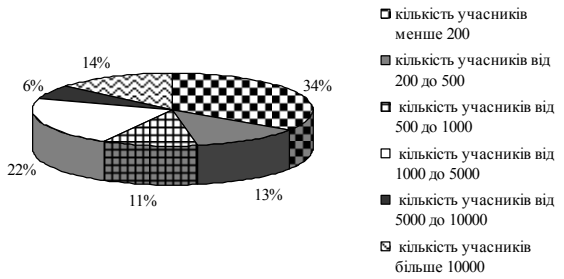

Рис. 2. Розподіл європейських кластерів за кількістю учасників (складено та опрацьовано автором за джерелами [18])

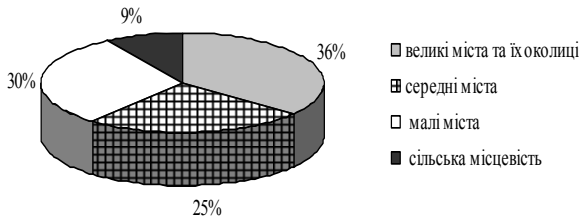

Рис. 3. Розподіл кластерів Європи за місцем функціонування (складено та опрацьовано автором за джерелами [18])

Існує ще більше розходження у географічній концентрації зайнятості між різними категоріями кластерів Європи. Середній рівень концентрації зайнятості складає 38%. Починаючи від нижче 10% до більше 70%. У кластерних категоріях із відносно невеликим загальним числом працівників таких, як виробництво взуття та аерокосмічна, концентрація більше 50%, що значно більше середньоєвропейського рівня. З іншого боку, зайнятість у секторах будівництво або освіта, характеризуються більш великими абсолютними значеннями зайнятості але набагато більш розсіяна по всій Європі.

Порівняння європейських і американських кластерів вказує на відставання Європи від США по силі кластерів (згідно з визначенням у термінах промислової агломерації). Так з 38 проаналізованих категорій кластерів 32 мають більшу концентрацію у США ніж у Європі, зайнятись у європейських кластерах також на третину менше ніж в середньому у кластерах США. Особливості європейської регіональної спеціалізації пов'язують із тим, що Європа ще до кінця не позбулася спадщини національних кордонів, а відповідно, фізичних, юридичних і психологічних бар'єрів, щоб забезпечити ефективний кластерний розвиток [20].

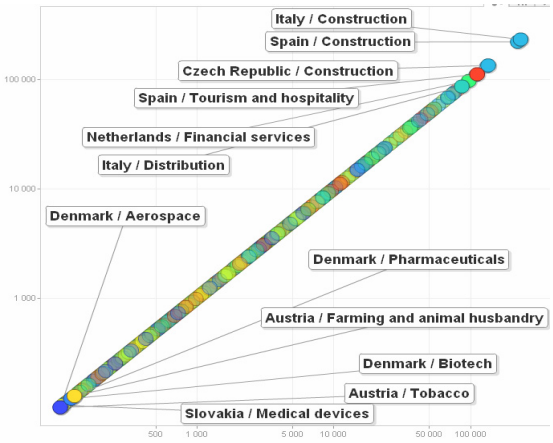

Рис. 4. Розподіл європейських кластерів по кількості організацій учасників в розрізі країн [19]

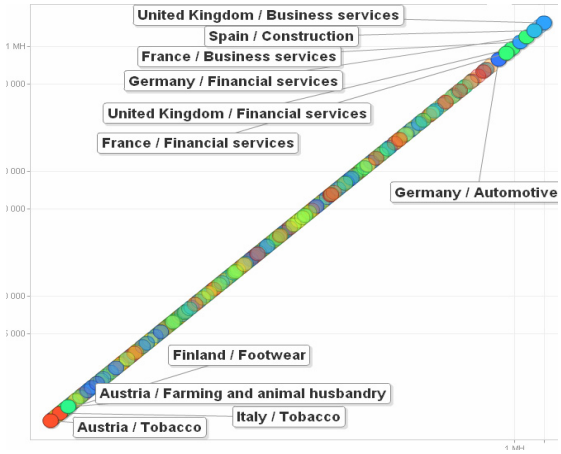

Рис. 5. Розподіл кластерів розвинених країн Європи по кількості задіяних у них працівників [19]

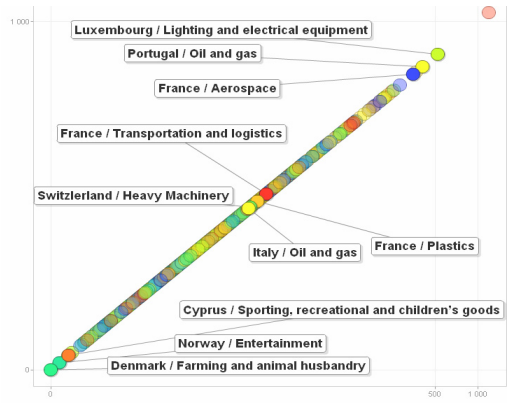

Рис. 6. Розподіл європейських кластерів по кількості працівників на одному підприємстві кластера в розрізі окремих країн [19]

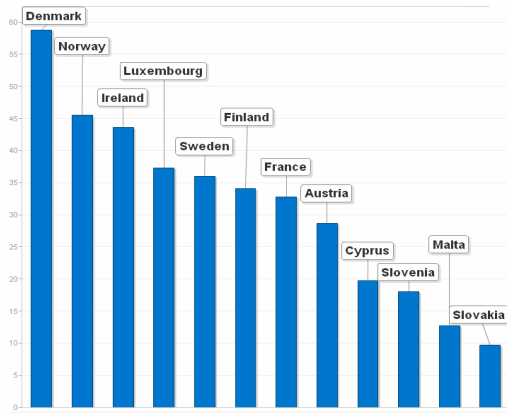

Рис. 7. Рівень середньої заробітної плати у 2011 р. у кластерах в розрізі розвинених країнах Європи [19]

Виходячи із проведеного аналізу можна із впевненістю стверджувати, що присутність кластеру у регіоні можна прямо пов'язувати із збільшенням заробітної плати. Таке твердження базується на значному обсязі даних, зібраних відповідно до NUTS (Nomenclature des unités territoriales statistiques – Номенклатура територіальних одиниць для цілей статистики – Стандарт територіального ділення країн у ЄС). Зібрані дані охоплюють всі розвинені країни ЄС та практично усі види економічної діяльності, що виділені відповідно до NACE (Nomenclature générale des Activités économiques dans les Communautés Européennes – Статистична класифікація видів економічної діяльності у Європейському Співтоваристві) і де спостерігається наявність кластерних об'єднань [19].

Для аналізу використовувалися два ключові показника – число працівників та середня заробітна плата у кожному промисловому районі. Однак зазначимо, що якщо данні щодо зайнятості є абсолютно доступними і відкритими, то детальні дані щодо заробітної плати важко отримати і вони будуть наведені відповідно до даних, що були надані окремими бізнес структурами для Євростат.

У табл. 4 наведені середні значення по заробітній платі виходячи із загального числа зайнятих у визначених секторах економіки. Суттєва розбіжність даних пов'язана із неоднорідністю працюючих, як наприклад, сільське господарство, що має велику частку сімейної зайнятості.

Таблиця 4

Середня заробітна плата у розвинених країнах Європи у розрізі всіх категорій кластерів*

Сфера діяльності кластерів	Середній рівень заробітної плати, Є тис.	Сфера діяльності кластерів	Середній рівень заробітної плати, Є тис.	Сфера діяльності кластерів	Середній рівень заробітної плати, Є тис.
Авіаційно-космічна	44,718	Взуття	11,238	Пластики	29,066
Сільськогосподарська продукція	13,852	Меблі	16,131	Виробництво і передача енергії	28,927
Одяг	11,885	Важка техніка	26,393	Приготування їжі	20,993
Автомобілебудування	29,399	Бізнес-інструменти	39,519	Технологія виробництва	32,371
Біотехнології	42,384	Інформаційні технології	37,36	Товари для спорту, відпочинку і дітей	23,498
Будівельні прилади, обладнання та послуги	22,827	Ювелірні вироби та дорогоцінні метали	16,303	Кам'яні кар'єри	21,183
Бізнес-послуги	25,964	Шкіряні вироби	15,594	Телекомунікації	35,96
Хімічні товари	38,381	Освітлення та електрообладнання	28,767	Текстиль	17,902
Будівництво	20,894	Морська	14,274	Тютюн	13,567
Будівельні матеріали	20,063	Засоби масової інформації та видавнича справа	25,556	Туризм	13,961
Дистрибуція	25,888	Медичне обладнання	28,928	Транспорт і логістика	27,462
Освіта і знання	13,132	Металургія та металообробка	26,269	Фармацевтика	40,735
Розваги	11,034	Нафтогазова	36,073	Фінансові послуги	43,93
Фермерство і тваринництво	3,859	Виробництво паперу	24,995		

*Складено і опрацьовано автором за джерелами [19, 21].

Значну частину опитаних кластерів формують переважно малі та середні підприємства, підтверджуючи традиційну картину кластера як локальної мережі в основному малих і середніх підприємств, або принаймні поєднання МСП і великих підприємств.

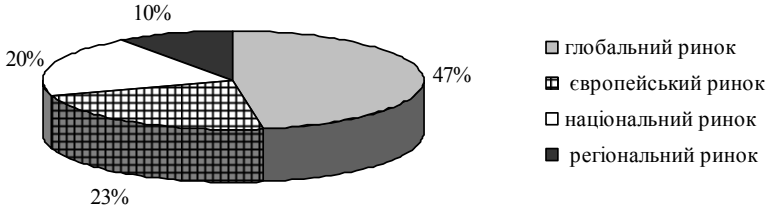

Рис. 8. Розподіл кластерів розвинених країн Європи за ринками реалізації (складено та опрацьовано автором за джерелами [18])

Більшість фірм, що утворювали кластери реалізують свою продукцію на світових ринках (рис. 8). Значно менша кількість кластерів зосередили свої продажі на європейських чи національних ринках.

У багатьох країнах кластери створювалися задля підтримки заходів, спрямованих на забезпечення спільних продажів і послуг маркетингу для учасників. Все це сприяло виявленню нових перспективних ринків і надання ринкових продуктів та послуг.

Слід зазначити, що наведені дані щодо кількості і питомої ваги кластерів не є стабільними у часі, причин цьому багато, у т.ч. зміна ринкових умов, кластерної політики тощо.

Кластери все частіше визначають як важливий фактор конкурентоспроможності європейських економік. Європа не зможе досягти амбітних цілей, які були поставленні на порядку денному у Лісабоні, якщо не буде розкритий потенціал існуючих та виникаючих кластерів. Є докази того, що Європа має міцну базу кластерів і пройшла вже певний шлях по їх формуванню. Відрадно, що політики з усієї Європи готові все більше і більше орієнтуватися на кластерне мислення. Але, щоб зробити цю політику дійсно ефективною, основні проблеми повинні вирішуватися. В іншому випадку, існує ризик негативної реакції на кластери, що будуть розглядаються як просто ще одна примха економічної політики. Європа поки що може дозволити собі нехтувати реальними можливостями кластерної пропозиції, оскільки, як і раніше, існує значний розрив даних щодо кластерів у Європі. На практиці такі дані дуже чутливі і можуть стати «повітряним боєм» між «переможцями» і «переможеними». І це є проблемою багатьох сучасних досліджень, які звинувачують у генерації матеріалів для демонстрації успіхів з метою представлення областей або кластерів на міжнародному рівні у кращому виді. Але є потреба в отриманні якісної і кількісної інформацію для відкритого виявлення і усунення слабких місць, інакше виникає спокуса штучного створення кластерів. Розвиток кластерів, однак, повинен бути спрямованим не на їх створення, а їх активацію. Активація існуючих підприємств та установ щодо спільного формування кластерів чи оновлення їх кластерних ініціатив є набагато більш ефективною, ніж інвестування величезних сум у ризиковану справу створення кластерів з нуля.

Так у рамках вище згаданого дослідження експерти повинні були надати опис політики та ініціатив, спрямованих на формування кластерів та їх розвиток у країнах. Однак, за їх словами, більшість досліджуваних країн ще не розробили справжньої кластерної політики. У дослідженнях стратегії економічного та соціального зростання країн не обов'язково згадуються кластери або органи державної влади, що сприяють формуванню кластерної політики як такої. Основними інструментами для економічної інтеграції та зростання залишаються регіональні, інноваційні та галузеві політики, від реалізації яких кластери часто виграють прямо або побічно [1].

Таблиця 5

Порівняльний аналіз існуючої державної політики просування кластерів і мереж підприємств у розвинених країнах Європи [1]

Країни / Рівень	Бельгія	Данія	Німеччина	Франція	Греція	Ірландія	Італія	Нідерланди	Австрія	Фінляндія	Велико-британія	Ісландія	Норвегія	Чехія	Словенія
Європейський союз															
Національний уряд															
Регіональна влада															
Місцева влада															

Втручання – засоби прямого впливу, окрім того уряд, а не приватний сектор приймає важливі рішення щодо створення та еволюції кластерів.

Прямий вплив – засоби підтримки та використання програм для зміни економічної структури або наявність кластерорієнтованої директивної програми.

Каталітична дія – органи влади намагаються сприяти взаємодії основних гравців, визначають напрями взаємодії.

Підтримуюча політика – окрім каталізації роботи зі створення і підтримки кластерів, здійснюються конкретні інвестиції в інфраструктуру, освіту, навчання або забезпечується пасивна рекламна підтримка.

Не існує – повна відсутність кластерної політики.

В Італії, наприклад, де кластери широко поширені і є частиною традиційного економічного процесу, не існує спеціального законодавства щодо кластерів, але існує політика щодо малих і середніх підприємств, незалежно від того, чи належать вони до кластерів. Італійських промислові округи дійсно є спонтанною ініціативою місцевої бізнес-спільноти, де приватні та державні організації співпрацюють між собою.

З іншого боку, низка держав зробила вибір на користь інтеграції на основі кластерів у своїй економічній стратегії і для використання їх у якості інструменту для підвищення конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу малих і середніх підприємств. Конкретні приклади кластерної політики були розроблені та реалізовані на різних рівнях, з різними цілями і результатами.

Нідерланди і Австрія мають двадцятирічний досвід роботи над кластерною політикою. Вони змогли визначити розбіжність між політикою і заходами щодо підтримки кластерів та переорієнтуватися на кластерну стратегію, інтегруючи більш динамічний інноваційний підхід. Хоча Франція має давні традиції щодо формування конгломератів підприємств, політика, спрямована на заохочення спеціально локалізованих продуктивних систем була сформована лише у 1997 р. У Бельгії, Іспанії та Фінляндії останнім часом була розроблена у формалізованому вигляді політика для підтримки кластерів та мереж. Данія та Сполучене Королівство натепер здійснюють «тонке налаштування» розробленої національної кластерної політики на базі попередніх досліджень та експериментальних проектів. Інші країни, такі як Греція, Ірландія і Люксембург запустили кілька пілотних проектів створення кластерів та очікують результати їх розвитку щоб вирішити, чи слід реалізовувати більш системний кластерний підхід. Німеччині вдалося досягти значного технічного прогресу шляхом розробки нового підходу до регіональної політики, беручи до уваги ефекти кластеризації.

У державах-членах ЄС, політика щодо розвитку кластерів, як правило, визначається національними урядами за співпраці із регіональними або місцевими органами влади. У той час, як основну частину часу влада національного рівня зосереджується на проектуванні та координації кластерної політики, створенні загальних і рамкових умов для науково-дослідних програм, регіональна влада, з іншого боку, підключається на етапі реалізації.

Проте, у деяких країнах, таких як Бельгія та Іспанія, кластерна політика – це строго ініціатива Регіонального уряду. Регіони в цих двох країнах мають автономію у цій сфері і розвивають свої власні підходи та інструменти.

Наднаціональні органи ЄС та місцеве самоврядування у державах-членах мають менше можливості впливати на розвиток кластерів. Однак, має місце кілька різних проектів ініційованих Генеральним

директоратом Європейської комісії, для забезпечення основ щодо обміну інформацією, досвідом, компетенцією і передовою практикою. Мережу Євроінфоцентрів (EIC) можна розглядати як європейський кластер, у якому місцеві компанії пов'язані один з одним через різні види їх діяльності. Іншими прикладами є ініціативи міжрегіонального співробітництва для інновацій (тобто PAXIS, RITTS/RIS), стійкого розвитку малих і середніх підприємств (EMS), ряд галузевих досліджень або мереж малих і середніх підприємств (тобто туристичні мережі, мережі підприємств зв'язку тощо).

У країнах, що недавно стали учасниками ЄС економічні орієнтири визначаються на державному рівні. Національний уряд, безумовно, є найбільш активним рівнем, що стосується кластерних ініціатив. ЄС також надає підтримку і допомогу національним урядам, сприяє дослідженням з питань кластеризації у рамках реалізації програми PHARE. Приклади політики та ініціатив, спрямованих на сприяння розвитку кластерів у досліджених країнах представлені в таблиці 6. Основні напрямки, на яких сфокусована увага національних і регіональних органів влади позначені відповідним чином [1].

Таблиця 6

Пріоритетні напрямки реалізації державної кластерної політики у розвинених країнах Європи [1]

Країни / Напрямки		Бельгія	Данія	Німеччина	Франція	Греція	Ірландія	Італія	Нідерланди	Австрія	Фінляндія	Великобританія	Ісландія	Норвегія	Чехія	Словенія
1. Підтримка орієнтована на фірми	Фінансова підтримка	+	+	2+	Інформація недоступна	+	+	3+	3+	+	2+	Інформація недоступна	2+	2+	2+	+
	Консультації та консалтинг	2+	2+	4+		2+	+	4+	3+	+	2+		2+	+	2+	2+
2. Залучення	Політика залучення фірм у кластери	4+		4+		4+	+	4+	2+	+	2+		3+	3+	2+	3+
3. Підтримка та формування інфраструктури кластерів	Матеріальна інфраструктура	2+	+	2+		3+	+	3+	2+	+	2+		2+	2+	2+	+
	Інфраструктура знань	+	+	2+		4+	+	2+	+	2+	+		+	+	2+	+
	Специфічні послуги	+	+	2+		4+	3+	2+	+	+	+		+	2+	2+	+
	Інші кластерні організації	+	+	4+		4+	2+	4+	2+	+			2+	2+	2+	3+
4. Інформаційна підтримка	У технологічних областях	+	2+	2+		4+	2+	4+	+	+	2+		2+	2+2	2+	+
	У загально бізнесових областях	2+	2+	2+		4+	2+	4+	+	+	2+		+	+2	+	+
	У сферах маркетингу та експорту	2+	+	2+		4+	+	4+	2+	+	2+		+	+2	2+	+
5. Підтримка навчання досліджень та найму	Освітні та тренінгові програми	2+	+	3+		2+	2+	2+	2+	+	2+		2+	+	2+	+
	Дослідницькі програми	+	+	+		4+	2+	+	+	+	+		+	+	2+	+
	Мобільні схеми	2+	4+	3+		4+	2+	4+	2+	2+	3+		2+	2+	2+	
6. Підтримка співпраці	Мережі та програми співпраці	+	2+	2+		2+	2+	4+	+	+	2+		+	+	+	+
	Соціальна взаємодія	4+	2+	4+		4+	3+	2+	2+	+	3+		2+	2+	2+	+

+	важливо
2+	обмежене значення
3+	неважливо
4+	політика відсутня

На національному рівні низка європейських країн взяли кластерний підхід за основу для організації частини своєї економічної політики. Нідерланди і Данія мають сильні традиції, пов'язані з формуванням і підтримкою кластерів. Великобританія в останні кілька років стала дуже активною у реалізації кластерної політики та виділяє значні кошти з бюджетів різних рівнів на розвиток кластерів. Ірландія має дуже свідому політику конкурентоспроможності на багато років і використовує концепцію кластера у цьому контексті. Окрім того, Ірландія протягом тривалого часу використовує кластерний підхід для структурування своїх економічних ініціатив у галузі політики, наприклад, у сфері залучення прямих іноземних інвестицій.

Фінляндія і зовсім недавно Швеція також стають дуже активними у використанні кластерів при встановленні пріоритетів політики. Швеція створила такий специфічний інститут, як VINNOVA, який спеціалізується на використані кластерного підходу до регіональної політики зростання. Фінляндія має чітку стратегію та організаційну структуру зосередження ресурсів у кількох національних кластерах.

Такі країни, як Франція, Німеччина, Італія та Іспанія мають певний еквівалент національної кластерної політики. У Німеччині, наприклад, дуже цікавий експеримент був запущений на початку 1990-х з Конкурсом BioRegio. Федеральний уряд надавав фінансову підтримку трьом регіональним біотехнологічним

кластерам, які могли найбільш переконливо продемонструвати, що у них є критично важливі активи, план і готовність модернізувати свою діяльність. Окрім отримання фінансового стимулу приватними і державними учасниками кластеру сам процес призвів до того, що Німеччина стала одним з лідерів в області біотехнологій поруч із Великобританією.

За підтримки Європейського Союзу та інших зарубіжних організації, кластерні ініціативи останнім часом також запущені у багатьох країнах, що не так давно стали учасниками ЄС. Найбільш яскравим прикладом є Словенія, країна, яка привернула багато уваги до своєї кластерної програми та ролі, що зіграли кластері у розвитку її економіки.

Одним з перших регіонів світу, що застосував перспективи кластерів у своїй економічній політиці була Країна Басків в Іспанії. У розпал глибокої економічної кризи в основному традиційні компанії, лідери державного і приватного секторів в регіоні – виробники сталі та суднобудування використали кластерний підхід для зміни їх економічної траєкторії. Більше десяти років потому регіон став одним з найбагатших у Іспанії, де рівень ВВП на душу населення дорівнює середньому по Європі.

Водночас, різні види регіональних кластерних ініціатив реалізовувалися в багатьох кутках Європи – від керамічної плитки в Каталонії до фармацевтики в Ересунні, авто в Штирії та відеоігор в Шотландії та багато ін. [23].

Найкращі такі ініціативи були запущені місцевими чи регіональними державними органами, що намагалися залучити галузеві асоціації та окремі компанії до своїх зусиль. Існує дуже мало даних про успіхи цих ініціатив. Багато з них є досить молодими і нерозвиненими структурами і важко оцінити їх реальну ефективність, але є точні дані про те, що ці структури сильно впливають на політику цих регіонів.

Набагато менше кластерних проектів були ініційовані приватними лідерами. У землях на сході Німеччини, наприклад, керівники компаній приклали зусилля для зміцнення профілю і якості їх регіону. Вони організували роботу з формування конкретних кластерів, таких як автомобільний і хімічний. Самі приймали певні рішення і реалізовували свою ініціативу, оскільки державний сектор був паралізований у координації між трьома німецькими землями і трьома великими містами, що були зацікавлені у цьому питанні. З приватним сектором, що грав провідну роль, було набагато легше домовитися і представники державного сектора підтримали ці зусилля.

Реальні дані свідчать про те, що ефективна співпраця між громадськістю та приватним сектором більш імовірна і ефективна, коли регіональні державні установи мають можливість приймати самостійні владні рішення. Це більш імовірно, в країнах з федеральною структурою, таких як Німеччина, Бельгія, Італія і США, де регіональні чиновники контролюють більшість критичних елементів зовнішнього середовища бізнесу. У більш централізованих структурах лідери приватного сектора, як правило, ігнорують представників регіональної влади і намагаються працювати безпосередньо з посадовими особами у центральних урядових організаціях, які приймають остаточні рішення щодо діяльності компаній.

Висновки. В останні 20 років кластеризація стала новою концепцією економічного розвитку європейських країн. Низка країн світу на офіційному рівні визначає свою стратегію розвитку як таку, що застосована на кластерній теорії. Однак значно більша кількість країн та регіонів намагаються використати теорію кластерів з метою залучення її елементів для сприяння розвитку національних чи регіональних економік.

Сприяння розвитку і організаційна підтримка кластерам в рамках регіональної, промислової та інноваційної політики є частиною цілей Лісабонської стратегії, спрямованої на те, щоб Європейський Союз став найбільш динамічною і конкурентоспроможною економікою у світі. Були розроблені відповідні інструменти з метою створення ефективних умов для розвитку кластерів та для їх підтримки у Європі на національному і регіональному рівні. Актуальність даного питання і зумовила те, що основні тенденції розвитку кластерів у Європі розглянуті у рамках поточного дослідження.

Література

1. Final report of the expert group on enterprise clusters and networks. URL: http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/support_measures

2. Ketels Christian European Clusters / Christian Ketels. URL: http://www.isc.hbs.edu/pdf/Ketels_European_Clusters_2004.pdf

3. The Global Competitiveness Report 2013–2014. URL: http://reports.weforum.org/the-global-competitiveness-report-2013-2014.

4. Claas Van der Linde The Demography of Clusters Findings from the Cluster Meta-Study. Van der Linde Claas. URL: http://www.tci-network.org/media/asset_publics/resources/000/000/379/original/CvanderLinde.pdf

5. Ketels Christian, Lindqvist Goran, Solvell Orjan Strengthening Clusters and Competitiveness in Europe. The Role of Cluster Organisations. Christian Ketels, Goran Lindqvist, Orjan Solvell. URL: http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=bef8b501-ec16-44ad-b7ec-42f3ad1f25ea

6. Regional Clusters in Europe. Observatory of European SMEs. 2002, № 3. URL: http://www.clusterobservatory.eu

7. Larosse Jan Cluster Analysis and Cluster-based Policy (TIP/OECD). Jan Larosse. URL: http://ebl.vlaanderen.be/publications/documents/29188

8. The Portal of the Walloon clusters. URL: http://clusters.wallonie.be/federateur-en/

9. Drejer Ina etc. OECD Book on Clusters (Chapter 12). A New Economy and its New Clusters. Ina Drejer, Frank Skov Kristensen, Keld Laursen. URL: http://www.ebst.dk

10. Portail de l`Aménagement du Territoire. URL: http://www.datar.gouv.fr

11. Hajek Michaela The Austrian experience, Project Lead: Werner Clement. Institute for Industrial Research (IWI). Michaela Hajek, Jürgen Janger, Silvia Macek. URL: http://www.tci-network.org/media/asset_publics/resources/000/000/691/original/Cluster-Bologna-En_Austria_.pdf

12. Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: www.oecd.org

13. Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitra. URL: http://www.sitra.fi

14. Business Clusters in the UK – a first assessment. URL: http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20061209034802/http://www.dti.gov.uk/regional/clusters/clusters-assessment/page17380.html

15. Business Clusters. Promoting enterprise in central and eastern Europe. URL: www.infotech.org.pl/doc/gmscb_businessclusters.pdf

16. Final report of the expert group on enterprise clusters and networks. URL: http://www.bth.se/tks/ctup.nsf/(WebFiles)/728464CC5D72546BC1256F4A00590E1B/$FILE/EuropeanClusters eu.pdf

17. Arne Isaksen Regionalisation and regional clusters as development strategies in a global economy. URL: http://survey.nifu.no/step/reports/Y1998/0198.pdf

18. Observatory of European SMEs report on Regional clusters in Europe. URL: http://www.clusterobservatory.eu

19. Cluster Observatory. URL: http://www.clusterobservatory.eu

20. The concept of clusters and cluster policies and their role for competitiveness and innovation: main statistical results and lessons learned. Commission Staff Working Document SEC (2008) 2637 Europe INNOVA. PRO INNO Europe paper N 9. URL: http://eur-lex.europa.eu

21. Eurostat. URL: http://ec.europa.eu/eurostat

22. Ketels Christian The report of the Cluster Mapping project of Europe INNOVA on «Innovation Clusters in the 10 New Member States of the European Union». Christian Ketels, Sölvell Örjan. URL: http://www.europe-innova.org/servlet/Doc?cid=7752&lg=EN

23. Solvell Orjan The Cluster Initiative Greenbook / Orjan Solvell, Christian H. Ketels, Goran Lindqvist. URL: http://www.isc.hbs.edu/Greenbook.htm

24. Michael E. Porter, Clusters and Competition, in: On Competition, Harvard Business School Press, Cambridge, 1998.

Надійшла 10.04.2015; рецензент: д. е. н. Ведерніков М. Д.